

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

УДК 81'42:821.161.2Лис]:130(045)

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2023.2.1>

Н. Д. ДЕМЧЕНКО

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української лінгвістики, літератури
та методики навчання,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, м. Харків, Україна
Електронна адреса: demchenko_natalia@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5792-0428>*

А. Г. ЧАЛА

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики, літератури
та методики навчання,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, м. Харків, Україна
Електронна адреса: anya.chalaya@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5915-0965>*

ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «САМОТНІСТЬ» У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «КАМІНЬ ПОСЕРЕД САДУ» ВОЛОДИМИРА ЛИСА)

У статті проаналізовано проблематику взаємодії мови й культури на сучасному етапі, окреслено антропоцентричний підхід у лінгвістиці, зосереджено увагу на поліпарадигмальному диференціюванні поняття концепт, зокрема визначено його одиницею ментального простору. Ураховуючи, що сучасна лінгвістична парадигма спрямована на визначення шляхів і способів вербального відображення внутрішнього стану людини, у розвідці досліджено особливості лінгвалізації концепту САМОТНІСТЬ. Джерельною базою обрано постмодерний український художній дискурс, зокрема роман Володимира Лиса «Камінь посеред саду», із огляду на те, що самотність є характерною рисою постмодерністської епохи.

Загострені специфікою сучасної доби почуття покинутості, непотрібності, відчуженості, ставлять на часі проблему самотності. Завданням для кожної людини стає не просто навчитись жити у суспільстві, але й гармонізувати стосунки з іншими людьми й головне – досягти гармонії свого внутрішнього світу.

Відображена у текстах сучасної української художньої прози ситуація переживання індивідом самотності кваліфікується як емоційна ситуація внутрішнього стану людини, під якою розуміємо фрагмент тексту, корелятом якого виступає емоційний концепт САМОТНІСТЬ, що знаходить своє вираження у семантиці стилістично нейтральних та стилістично маркованих мовних засобів.

Виразними складниками концепту САМОТНІСТЬ в аналізованому романі виступають символи: камінь, туман, кольори, емоційний стан людини (біль страх), духовний стан людини (душа, совість, сумління).

З'ясовано, що зміст концепту САМОТНІСТЬ у творі об'єктивується й на рівні художньої мови, тобто дійсного смислу, закладеного в усіх формальних компонентах, а саме: емоційно-експресивної лексики, метафоричних виразів, а також слів та словосполучень, семантично та асоціативно пов'язаних із лексемами «самотність».

Ключові слова: антропоцентризм, концепт, самотність, дискурс, лінгвалізація, символи, образи, метафори.

Вступ. У світлі сучасної антропоцентричної парадигми лінгвістики проблема взаємодії мови й культури набуває особливої актуальності. Мова акумулює надбання культури етносу, тому в ній втілені світогляд народу, його досвід, тра-

диції тощо. Важливою дефініцією дослідження взаємодії мови і культури є концепт.

Особливої уваги заслуговує дослідження приналежності концепту до етнокультурного світу людини. Семантичний його зміст при-

цьому інтерпретується в контексті думки носія мови як етнокультурна репрезентація. Пізнання концепту допомагає відтворити етнокультурний образ, особливість менталітету носія мови. «Концепт являє собою вираження етнічної специфіки мислення, і його вербалізація зумовлена лінгвокогнітивно етнокультурно маркованою асоціативною компетенцією носія концептуальної системи» [4].

Аналіз попередніх досліджень. Антропоцентричний підхід сучасної лінгвістичної парадигми зумовлює визначення шляхів і способів вербального відображення внутрішнього стану людини, одним з яких є самотність. Крім того, самотність вважається характерною рисою постмодерністської епохи. Тому науковці дедалі частіше цікавляться лінгвокогнітивним складником емоційних станів.

Творчість Володимира Лиса є об'єктом дослідження таких науковців, як В. Агеєва, С. Бородіца, О. Герасим'юк, О. Гонюк, О. Забужко, А. Кривопишина, В. Погорецький, Я. Поліщук. Дослідники зауважують, що дотичність романістики письменника до естетики постмодернізму є доцільним для вивчення її в межах постмодерністського дискурсу. Зауважимо, що на сьогодні роман «Камінь посеред саду» дещо залишається поза увагою науковців. Мотиви екзистенційності, а саме – лінгвалізація концепту САМОТНІСТЬ, є предметом наукової розвідки, оскільки в зазначеному аспекті роман на сьогодні не розглядався.

Серед лінгвістичних досліджень концептосфери виділимо розвідки таких учених, як Н. Демченко, В. Іващенко, Н. Коловоротна, В. Кононенко, К. Коротич, О. Савченко, А. Чала, Н. Яременко.

Окрім теоретичних розробок, з'явилася велика кількість робіт, у яких представлені конкретні описи тих чи інших концептів, зокрема таких дослідників: В. Кодимська, В. Ліщинський, Т. Лях, М. Мовчан, Т. Смушак, Н. Хамітов.

Незважаючи на це, своєчасним і важливим є звернення до вивчення концептуалізації та вербалізації саме САМОТНОСТІ як з огляду на його приналежність до базових емоцій, так і на те, що ця негативна емоція майже не розглядалась у інтонаційному плані.

Мета статті – лінгвалізація концепту САМОТНІСТЬ як структурно та змістовно складного

вербалізованого мисленнєвого конструкту людської свідомості в єдності його понятійного, образного та ціннісного компонентів на матеріалі роману «Камінь посеред саду» українського письменника Володимира Лиса.

Виклад основного матеріалу. Концепт формується поступово, усе, що вводиться в дискурс, функціонує в ньому, відбувається задля досягнення єдиної мети – творення концепту. Концепт знаходить свою реалізацію в сукупності мовних засобів, які прямо або побічно есплікується, уточнюючи і розвиваючи зміст концепту.

При всій різноманітності варіантів тлумачення «концепт» однак визначається одиницею ментального простору. Він структурує знання про світ і відображає національну специфіку членування світу.

У працях лінгвопоеетологів САМОТНІСТЬ вивчають: як інтертекстему авторського світобачення [Іващенко], емоційний стан персонажу [Демченко], концептуальну єдність у художній картині світу окремих письменників [Коротич], складову лінгвокультурологічного концептуального простору.

Проблема самотності має амбівалентний характер. Європейська філософія розглядає її як особливу форму страждання, «екзистенціал людського буття, у межах якого відбувається зовнішнє або внутрішнє відособлення людей» [Ліщинський]. Самотність є результатом колізії комунікації, що спричинені виявом людини у світі як неповторної особистості. Тоді як психологічні студії презентують стан самотності як негативний. Психологи схильні до визначення самотності як соціально-психологічного явища, яке пов'язано з «відсутністю близьких, позитивних емоційних зв'язків з людьми та / або зі страхом їх втрати у результаті вимушеної або наявної психологічної причини соціальної ізоляції» [Ліщинський]. У рамках цього поняття розрізняють позитивну (самітність) і негативну (ізоляція) самотність, однак найчастіше поняття САМОТНОСТІ має негативні конотації.

Осмилюючи феномен самотності як проблему суспільного буття особистості, М. Мовчан зазначає: «Самотність має суперечливу, багатогранну й навряд чи вичерпну природу, обертаючись то самознищенням і подавленням

особистості, то її творчим і вільним началом» [Мовчан]. У широкому значенні, «самотність – це стан, пов’язаний зі втратою людиною зв’язків із колективом, сім’єю, суспільством» [Мовчан]. Погоджуючись із таким трактуванням, М. Мовчан не відкидає і думки американських учених, котрі вказують, що багато людей переживають найбільш болісний стан самотності не в фізичній ізольованості, а саме всередині групи, у колі сім’ї і навіть у товаристві близьких людей. «Відсутність духовного єднання – переживається як самотність» [Мовчан].

Відображена у текстах сучасної української художньої прози ситуація переживання індивідом самотності кваліфікується як емоційна ситуація внутрішнього стану людини, під якою розуміємо фрагмент тексту, корелятом якого виступає концепт САМОТНІСТЬ, що знаходить своє вираження у семантиці стилістично нейтральних та стилістично маркованих мовних засобів.

В одинадцятитомному «Словнику української мови» знаходимо таке визначення поняття САМОТНІСТЬ: «Властивість і стан за значенням самотній; усвідомлення такого стану» [Великий]. Словник позначає самотній як самітній, що означає «який залишився, живе і т. ін. наодинці, без нікого (про людину) сам», а також «який не має сім’ї, рідних, близьких; одинокий; сам» [Великий]. У тексті роману є рядки, які майже дослівно передають тлумачення дефініції самотність, подану в словнику: *«Наче я сам-самісінький на величезному стадіоні... Чужий самому собі... І це змусило подумати, що коли бути до кінця відвертим перед самим собою, то я досить слабка людина»* [Лис, 216: с. 8-30].

Проблема самотності була актуальною в усі часи існування людства. Це зумовлено тим, що людина за своєю природою є соціальною істотою, яка прагне спілкування та духовної єдності з іншими. Неспроможність реалізувати цю потребу призводить до екзистенційної порожнечі, зокрема, до самотності. Філософи акцентували увагу на різних чинниках, що спричинювали виникнення стану самотності.

Теоретико-методологічною основою аналізу проблеми самотності є твердження про подвійну екзистенційну сутність людини. З одного боку, кожна людина самотня як інди-

відуальність і в певні життєві ситуації добровільно прагне усамітнення, а з другого, – їй властива органічна потреба долати власну самотність шляхом встановлення духовної єдності з іншими. Незважаючи на те, що людина інколи потребує усамітнення, їй все ж таки більш властиве бажання єдності з іншими суб’єктами діяльності. Якщо вона не відчуває комунікативну та духовну єдність із соціумом, то переживає гостре почуття самотності, яке негативно позначається на психіці. Прагнення подолати самотність, установити органічний взаємозв’язок з іншими суб’єктами й відчувати вкоріненість у буття залежить від соціально-психологічних установок людини та її спонукань до діяльності, тому проблему самотності варто пов’язати з певними соціально-психологічними типами людини.

Ураховуючи встановлені особливості стану самотності та процесу усамітнення, самотність можна визначити як складний внутрішній і соціальний стан людини, що характеризується її відчуженням від процесів суспільного буття, суттєвим зниженням рівня соціальної активності, емоційною пригніченістю, зменшенням або втратою соціальних контактів, відсутністю духовної спорідненості з іншими суб’єктами діяльності, що виникає внаслідок егоцентричного способу життя та відчуженості від соціуму. Усамітнення – це процес добровільного та тимчасового уникнення соціальних контактів з метою активної внутрішньопсихологічної діяльності, спрямованої на самопізнання та духовний розвиток.

Сформульоване теоретико-методологічне підґрунтя аналізу проблеми самотності створює передумови для подальшого її дослідження в контексті сучасного глобалізованого світу.

Так, головний персонаж роману прагне втекти від самого себе і відчуває провинку перед усіма: дружиною, маленькою донечкою, роботодавцями, та, навіть, перед своїми коханками, з якими намагався забути біль і порожнечу від того, що його покинула дружина і він почувався нікому не потрібним і спустошеним: *«Мені легко, я легко йду вулицею. Я здоровий, нічого не болить. Так я тверджу після того, як за плечима в мене лишається шлях повернення. Тут, умісті, не вітряно і не зоряно. Зараз, певне, вже за північ. Я довго блукав, поки вийшов на*

цю вулицю. Що ж би було, якби я не зупинився? Те, чого я позбавився, і зробило спустошеним. Я немовби втік від своєї оболонки, але гостро відчуваю її потребу» [Лис, 2016: с. 174]. Герой не може знайти свого місця у цьому світі та суспільстві: «...Я наче кимось спеціально посаджений в карантин... «Нікому не цікава твоя думка, заспокойся», – наказав я собі.. Я раптом гранично чітко усвідомив: єдиний вихід у мене – це вдавати байдужого до всього, що відбувається і відбуватиметься далі. До цих сходинок і стін, до дихання за спиною, до трагікомедії, що розгрукатиметься у моїй квартирі. Абсолютно байдужим. Я чужий всьому цьому. Абсолютно чужий» [Лис, 2016: с. 26-49].

Самотність як стан існувала у всі часи, проте саме наш час породив проблему самотності, як вагомий психологічний і соціальний феномен. Додатково до всіх фізичних характеристик, а нерідко і на протигагу ним, самотність набуває суто психологічного забарвлення. Вона стає, перш за все, особистісною. У мові концепт САМОТНІСТЬ може бути репрезентований різнорівневими мовними засобами: від окремого слова до цілого тексту: «Нічия самотність мені не болить і не болітиме. Я не знаю-бо, що робити зі своєю власною... Я раптом фізично відчув довкола себе порожнечу. Наче я самсамісінький на величезному стадіоні. Почував себе цілою юрбою, якій ні з ким спілкуватися і сперечатися, бо нікого більше на стадіоні немає. Це було дивне відчуття, аж я здригнувся й оглянувся довкола. А втім, поруч мене й справді було **порожньо** – і праворуч, і ліворуч на якийсь десяток місць. Я наче кимось спеціально посаджений в карантин» [Лис, 2016: с. 26-173].

Ідіоми, за допомогою яких об'єктивується мовна сутність САМОТНОСТІ в українській мові, із одного боку, є номінативним компонентом структури досліджуваних категорій, а з іншого – характеризують національно-культурне ставлення носіїв мови до цих соціальних феноменів: «Ось і закінчилася наша безглузда розмова. Я стояв і чекав, коли вона піде. Зрештою, я повернувся й пішов сам. До біса все, і самотність в тому числі.... Ми йдемо тротуаром. Невмоливо наближаємося до зупинки і чим більше ми наближаємося, тим чіткіше я розумію, що мені не хочеться зараз бути

самому... Я сказав правду. І, коли усвідомив це, мене кинуло в жар. Невже причиною – **моя самотність?**» [Лис, 2016: с. 70, 128].

Зовнішня (соціальна) самотність є негативним явищем, що продукує в людині страх, невпевненість, недовіру та агресію до світу і призводить до деформації людської особистості та руйнації її внутрішніх зв'язків зі світом: «А втім, поруч мене й справді було **порожньо** – і праворуч, і ліворуч на якийсь десяток місць... Я сів на стілець, але, дивна річ, мене зовсім не огортала печаль. Тільки всередині **зяяла порожнеча**. Я міг би поклястися, що коли б я подивився збоку на себе, то побачив би її. Якоюсь миті в мене майнула думка, що вона навіть **більша за мене самого**... Ця думка наздоганяє мене при підході до власного будинку. Вона продукує мого **спустошеного мозку**, краще було б сказати – виснаженого. Або й **спустілого**. Виснаженого – чим?... Те, чого я позбавився, і зробило **спустошеним**. Я немовби втік від своєї оболонки, але гостро відчуваю її потребу» [Лис, 2016: с. 26-174].

Загострені специфікою сучасної доби почуття покинутості, непотрібності, відчуженості, ставлять на часі проблему самотності. Завданням для кожної людини стає не просто навчитись жити у суспільстві, але й гармонізувати стосунки з іншими людьми й головне досягти гармонії свого внутрішнього світу: «Тисячі й мільйони людей опинялися у становищі **покинутих**, їм було боляче. Це якщо **кидали** кохані. Дружини, яких любили. У мене зовсім не було болю. Не було вже й **порожнечі**. Десь на глибині пульсувала думка, що нічого, по суті, не втрачено. І раптом я зрозумів – це виправдання. Це моє намагання виправдатися... Я ступив крок до неї і подумав, що роблю велику дурницю. **Нічия самотність** мені не болить і не болітиме. Я не знаю-бо, що робити зі **своєю власною**» [Лис, 2016: с. 61-173].

У сучасних лінгвістичних дослідженнях значне місце відводиться вивченню семантики егоцентричних категорій, визначенню їх універсальних і етноспецифічних рис і характеристик, виявленню ціннісних смислів, що стосуються цих категорій у конкретній лінгвокультурі.

Мотив екзистенційної невлаштованості – це радше міфологемна основа сприйняття і худож-

нього показу внутрішнього світу людини, її самоусвідомлення. На текстовому рівні він зумовлює насичення поезії риторичними питаннями – міркуваннями про сенс життя взагалі і життєвого призначення людини зокрема: *«Підсвідомо я розумів, що мав би все ж зробити якісь кроки, що, можливо, Магда й сподівається на те, що буду шукати, може, хоче таким робом перевірити моє ставлення до неї, але... навіщо?... Хіба не можна просто жити, як живуть інші люди?... «Навіщо ти обдурюєш себе?» – сказав раптом чийсь голос біля мене... Я йшов міською вулицею, не відаючи, куди й навіщо. Додому йти не хотілося. Я зрозумів – Магда написала правду. Я лишився остаточно вільний і самотній. Одяг на мені був висушений і відчищений, але що з того?... Боявся. Тепер я теж боюся. Боюся жити далі, сам... «Хіба мало на світі, хіба мало в цьому місті самотніх людей?» – утішав я себе, але відчуття гнітючої тривоги не зникало» [Лис, 2016: с. 40-207].*

Концептуальне змістове й оцінне розв'язання цих питань забезпечують синтаксично розгорнуті структури-дефініції, пор.: *«Та ти ж один народився. Один, розумієш?... Як не дивно, вона звучала з мене самого.*

Особливе граматичне й семантичне навантаження у багатьох таких контекстах виконують особові (я, ми) та присвійні (моє, наше) займенники, які, із одного боку, забезпечують включення стрижневого образу в екзистенційну кореляцію людина – життя, а з другого – граматично пов'язують його з негативно-оцінними предикативними конотатами, пор.: *«А я, чому я не певен у собі?... От тільки я... ні, я намагався..., дідько візьми, намагався, мало не крикнути хочеться, але я мовчу... Я спинився, – сказав я. – А може, ми живемо на третьому поверсі?... Інакше, коли я не підведуся, кімната попливе кудись разом зі мною. Ми загубимося у безкрайому морі, назви якого я не годен добрати... Я досі ніколи не замислювався, що наше життя виходить ніби з нас самих... Але там було все зрозуміло – ліричний герой чи, може, й автор розмовляв із самим собою. Але обличчя у вікні не моє. Галюцинація? Я простягаю руку до скла. Обличчя зникає. Притуляю своє. [Лис, 2016: с. 12-243].*

Важливою рисою психологічного портретування, яка підтверджує універсальність міфологемного мотиву екзистенційної невлаштованості людини, є самотність. У романі метафори із загальним значенням САМОТНІСТЬ мають констатувальний характер. Зокрема, це стосується образних висловів, граматично оформлених як предикативні сполуки: *«...я досить слабка людина... Людина повинна все життя себе шукати... до Стефанії, до її свиней, вона теж людина, вона самотня», – твердив я. [Лис, 2016: с. 23-236].*

Метафоричний вираз «камінь посеред саду», що є назвою роману Володимира Лиса, з раціонального погляду, виражає два смисли: 1) природнього предмету, що знаходиться серед саду, і 2) складної психологічної проблеми людини, на виникнення якої впливають як суспільні, так і особистісні фактори.

Імпліцитно властива образам самотності негативна оцінність оригінально інтенсифікується у метафорах із загальним значенням «самотність втомлює людину». В індивідуальному баченні авторів психологічна нестерпність, обтяжливість цього психологічного стану смислово прирівнюється до стану фізичного обмеження свободи. Відповідний асоціативний зв'язок знаходить вираження через узалягнення в структурах генітивної метафори: *«Так, – подумки сказав самому собі, – так, дідько його візьми!... моя самотність?... Ти самотній, але самотність – не твоя біда, а твоя вина... Нічия самотність мені не болить і не болітиме... Самота, якої так боявся сьогодні, змусила вчепитися за Люсю... Я знову лишився сам» [Лис, 2016: с. 129-138].*

Внутрішнє портретування здійснюється також через розвиток менш розгорнутих, однак концептуально важливих для окреслення об'ємного психологічного образу людини мотивів сумління, совісті. Пор.: *«...А в тебе вона була, совість?- Під печінкою. – І на неї витікала жовч. Бідолашна совість... Тут заказано з'являтися жодній обіцянці, зрештою, сам не маю бажання щось обіцяти. Я більше не вірив у себе... Глум стосувався радше мене самого... Дивна річ, наступної миті прийшло відчуття, що я теж чужий... Що б їй сказати, цій жінці, що б сказати самому собі, але так переконливо, щоб повер-*

нутися до себе колишнього» [Лис, 2016: с. 196]. Текстове обігрування аж до контекстуальної синонімізації загальнономовних фразем притаманне мовостилю В. Лиса.

Важливий сегмент психологічного портретування людини – її емоційний образ. І природно, що до найбільш смислово навантажених емоційних характеристик належить метафорична репрезентація теми кохання. Вона підтримує згаданий вище й визначальний для розгортання всього емоційного портрета міфологемний мотив екзистенційної невлаштованості, засвідчує здебільшого песимістичну настроєвість, виразне тяжіння до асоціативного зіставлення кохання – рана, біль, страждання; кохання – нищівна повінь, кохання – спопеляючий вогонь тощо. Пор.: *«Я прогнав бридке видиво чужого кохання й відчув, як холодна, аж липка лоть виштовхує мене з ліжка... Так, я не кохав Магду, хоч тішив себе ілюзією кохання»* [Лис, 2016: с. 56-88].

Частотний вербалізатор пригніченого емоційного стану ліричного героя – образ болю. В аналізованому творі його семантика інтенсифікується в аксіологічно маркованих колоративних епітетах: *«Уривок розмови, що долетів до мене, сповнив моє єство глухим, якимось ниючим роздратуванням. Так починає боліти зуб, коли ще не усвідомлюєш цей біль. Або не хочеш усвідомлювати, намагаючись загнати біль туди, звідки він виник. Це відбувається інтуїтивно, надто коли ти зайнятий чимось іншим. Я ж не був нічим зайнятий. І в цьому була найбільша прикрість і причина того, що біль ростиме, поки його не спиниш... Над подвір'ям тоді висіла в'язка тиша осіннього ранку, землю повз вогкий холодний туман. Поволі, відчуваючи в грудях тупий біль образи, я йшов садом... Спіткнувся – і біль став поволі розтікатися всім тілом... Мій біль солоний, його присмак – на губах, мовби я прокусив сам собі руку. Я чую смак власної крові. І нічого не міняється від того, що я щирий, що мені треба позбутися самотності ... Дзенькіт скла й різкий біль у пальцях привів мене до тями... Катя... Але чи втрата, остаточна втрата примареної Каті мені болить? Чи просто болить душа? Біль цей має назву, думається мені, але як його назвати, я ніяк не збагну»* [Лис, 2016: с. 59-236].

Людина може відчувати як зовнішню, так і внутрішню самотність. Під зовнішньою самотністю можна розуміти самотність, яка є результатом випадкової суперечності людини і соціального середовища. Зовнішня самотність передусім є результатом випадку-катастрофи, що фізично відокремлює людину від інших людей, викидаючи за межі соціуму. Хоча зовнішня самотність може бути і наслідком випадку-конфлікту, який розгортається в межах соціуму. У цьому разі відбувається психологічне відокремлення людини від інших людей. І фізична, і психологічна форми зовнішньої самотності близькі у тому, що їхні причини виступають стихійними відносно людини. Можливість вийти за межі зовнішньої самотності зводиться до специфічної техніки безпеки, яку можна сформулювати у вигляді усталених загальних правил, тих правил, які не залежать від неповторної специфіки особистості. *«Може, навіть страх впереміш зі співчуттям... в мені росла люта байдужа ненависть... Молоточки страху застукали об тім'я... Зрештою, хоч я й не вірю в долю, але... Я навмисне хочу спримітизувати своє теперішнє існування – і це мені таки вдається. Це виявилось не страшно... Дякую, — бурмочу, не знаючи, що говорити далі... Не знаючи, що мені робити – плакати чи сміятися... Я розмовляв, але почував легеньку тіль страху, що десь таки чіпіла за спиною... Це, звісно, не більше, як чергова ілюзія, але я не знаю, що мені лишається натомість... Мусив триматися хоч цього, мусив сподіватися, не знаючи навіщо... Нічия самотність мені не болить і не болітиме. Я не знаю-бо, що робити зі своєю власною»* [Лис, 2016: с. 98-221].

На протигагу зовнішній самотності, внутрішня (екзистенційна) самотність сприяє розкриттю самоідентичності та цілісності духовного світу людини. Внутрішній світ кожної особистості характеризується різним ступенем поєднання властивостей розуму (ratio), із одного боку, і властивостей серця й душі (emotio) – із іншого. За релігійними уявленнями душа – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини: *«А душа? Але в душу ніхто не зазирне, окрім мене самого... Я подивився в бокове скло. Ми їхали ранковим*

недільним містом, незвично тихим, майже безлюдним. І моя **душа** теж безлюдна... Тільки ж небо чисте-чисте. Ніде ні хмаринки, а хвилі все плюскочуть. І сколихується твоя **душа** хоч на якусь мить. Мабуть, так само виникає щось схоже на надію в людині, не сама надія, а щось схоже на неї, первісне і вкрай необхідне... Хто там, за цим вікном? Теж якась самотня **душа**?... «Гм, – сказав я собі іронічно, – виходить, друже, у тебе є ще й **душа**?»... Чи просто болить **душа**?...» [Лис, 2016: с. 8-236].

Одним із ключових символів, що забезпечує наповнення концепту САМОТНІСТЬ в романі «Камінь посеред саду», є символ каменя. Семантичні характеристики слова «камінь» розкриває сам автор: «...великий чорний каменисько, висотою до метра, може, трохи більше, напівкруглий, з кількома стесаними кутами...». Дуже символічним є великий сірий камінь, біля якого розпочинаються події у романі, тому що у житті Андрія Трояна настав саме такий момент, коли треба вирішити, хто ти, де ти, й куди йдеш: «Дільничний каже, що того чоловіка знайшли в саду придушеним **каменем**... Нарешті Верещук побачив і сам **камінь**. То був великий чорний **каменисько**... От тільки я... ні, я намагався..., дідько візьми, намагався, мало не крикнути хочеться, але я мовчу... Мене оточували зусібіч темні холодні будинки, іноді здавалося, що вони наближаються до мене, може, зігріти, а може, й задушити у своїх **кам'яних обіймах**... Краще все-таки думати про щось інше. Наприклад... Наприклад, про цей самий **камінь**. Я подумав, що вже давно не навідувався до цього **каменя**, дуже давно не сидів на ньому... Троян вирішив ще в лікарні або вночі **покінчити життя самогубством** і тому підняв **камінь**, який і придушив його... навіщось вирішив підняти **камінь**, можливо, хотів переверити себе після лікування, але не розрахував сили – і був придушений **каменем** [Лис, 2016: с. 5-248].

Особливе значення в творі має символ «туман», а саме «густий туман», що «виповзав із саду, схожий на шкіру брудного сірого кошлатого звіра» [Лис, 2016: с. 5]. У більшості культур туман – символ невизначеності й емблема сили, яка заплутує й приховує істину від спостерігача [Енциклопедичний]. За словами В. Кононенка, «туман водночас – щось неви-

разне, нечітке, невизначене, в чому важко розібратися, важко знайти істину; такий туман можна навіювати свідомо, аби відволікати від чогось важливого, значущого» [Кононенко]. У романі «Камінь посеред саду» слово «туман» виражає подібний символічний зміст: «**Туман** виповзав із саду, схожий на шкіру брудного сірого кошлатого звіра. Із середини цього звіра лунало розпачливе жіноче голосіння... **Туман** у саду начеб порідшав, зате війнув сирий, пронизливий вітер... Я надто вірила тобі колись, щоб тепер байдуже ставитися до того, що все це було **туманом** і брехнею... Над подвір'ям тоді висіла в'язка тиша осіннього ранку, землею повз вогкий **холодний туман**... одне за одним виповзають дерева з **туману** ... В саду знову стояв **туман** – тільки цього разу легкий, наче тоненьке, ледь помітне навутиння [Лис, 2016: с. 5-230].

Туман є постійною метафорою у творі Володимира Лиса, що позначає найтрагічніший період життя, випробування в житті героїв, їхню самотність: «Я шукав необхідне слово довго, доки не подумав знову про час, що схожий на вату. Вата, це крок, зусилля збудженого мозку – і постає слово **туман**. **Туман** – ілюзія. Ілюзія – **туман**. Повна ілюзія **туманів**. **Туман**, переповнений життям. **Туман туманів**... Раптом зникає м'який овал обличчя. Зникає зовсім поруч, за півкроку. Розпливається, мов розмитий **туманом**. У голові дедалі більше **туманилося**... Мовби тролейбус пливе серед **туману**, а той **туманисько** проникає у двері, вікна, всі щілини... не чути власного голосу, він тільки відчуває, як відкриває рота, а голос губиться десь у безмежжі **туману**, що оповиває сад» [Лис, 2016: с. 84-251].

Вагоме концептуальне навантаження у творі має символіка кольорів. Камінь асоціюється з сірим і чорним кольорами: «...схожий на шкіру брудного **сірого** кошлатого звіра... зненацька спитала Олена, і погляд її великих **сірих** очей я перехопив на собі... мої ідеї в життя, більше того, вони з кожним роком, новою розробкою виявлялися недолугими і банальними. **Сіримі**, як згряя вовків... Колючі **сірі** очі були зовсім поруч... Подивившись на **сірі** непривітні хвилі... І я знаю – ця ворожість теж **виходить од жінки** із зморщеним обличчям. Утім, воно не зморщене, а якесь дрібне, **сіре**, покрите

печаттю в томи, швидше, не в томи, а відчуженості від усього, що тут відбувається... Дивна річ, але коли дивлюся на цей білий, правильніше, вже **сірий** аркуш, то відчуваю трохи бенкетне, та лагідне занепокоєння» [Лис, 2016: с. 5-184]. Сірий колір, який має місце в наведених метафоричних виразах, співвідноситься з самотністю. З точки зору психології кольору, сірий колір абсорбує негативні характеристики: боязнь втрати, меланхолія, хвороба, печаль, депресія. Поєднуючи в собі протилежні якості чорного і білого, сірий колір почуває себе непотрібним, чужим і ніколи не стане першим (тому що в нього немає до цього внутрішнього прагнення). Сірий колір вважається самотнім, оскільки живе на межі чорного і білого, які становлять собою діаметрально протилежні символи позитивного й негативного.

Чорний колір, який Володимир Лис згадує в романі «Камінь посеред саду» (чорний камінь, чорне небо), практично завжди – символ темряви, зла, смерті, диявола тощо [Гонюк]. У романі чорний колір – це символ самотності, нещастя, горя. Для ілюстрації висловленого наведемо приклади: «...великий **чорний** каміньсько... Зате коли підвів голову вгору, побачив – крізь темно-сірі хмари прозирає **чорне** із синім відливом небо, на якому мерехтять кілька самотніх зірок... Постояв якусь хвилину, спостерігаючи метушливий рух рудих і **чорних** створінь, що почали було лізти і на мою ногу, струсонув ногою і поплентався далі... Постоявши трохи коло затемненого вікна, за яким був **чорний** нічний світ, я сів на підвіконня... кіт чкурнув у **чорні** безлисті кущі... піднести над головою великий **чорний** камінь... Поміж деревами виступала вже не **чорна**, а трохи сивувата пляма, яка стрімко росла й набувала чітких обрисів, [Лис, 2016: с. 5-251].

Виразними складниками концепту САМОТНІСТЬ в аналізованому романі виступають символи. Володимир Лис відзначається оригінальними підходами щодо творення та трактування таких символів, які, крім загальноприйнятих значень, набувають ще й нових, неповторних індивідуально-авторських утілень. Усі розглянуті в роботі символи є виявами життєвості предметів, що постають концентрацією смислових нашарувань духовного досвіду автора, відбитками специфічного суб'єктивного розуміння ним самотності. Символ, який має відповідне індивідуально-авторське смислове навантаження, фігурує навіть у назві твору.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що зміст концепту САМОТНІСТЬ у творі об'єктивується й на рівні художньої мови, тобто дійсного смислу, закладеного в усіх формальних компонентах, а саме: у значній кількості лексем з коренем сам-, емоційно-експресивної лексики, метафоричних виразів, а також слів та словосполучень, семантично та асоціативно пов'язаних із лексемами «самотність». Названі поетикальні елементи часто уподібнюються, іноді збігаються, що дає підстави говорити про те, що існує певна динаміка мовної художньої репрезентації концепту «самотності» Володимиром Лисом.

Подолати самотність і встановити єдність з іншими, людина може лише в тому випадку, коли вона є психологічно відкритою до конструктивного діалогу, коли бачить і поважає цінність іншого «Я», намагається його зрозуміти.

Перспективним видається проведення дослідження лінгвалізації концепту САМОТНІСТЬ в славістичному дискурсі, зокрема на матеріалі польської художньої літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бородіца С. Рецепція прози В. Лиса в сучасному українському літературознавстві. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство.* 2016. № 1(36). С. 80–85.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Гонюк О. В. Жанрово-стильовий поліфонізм роману В. Лиса «Камінь посеред саду». *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту): зб. наук. праць / ред. кол.: Н. І. Заверталюк (наук. ред.) та ін. Дніпро: Ліра, 2018. Вип. 23. С. 13–18.*
4. Демченко Н. Д., Чала А. Г., Твердохліб В. О. Етнокультурні концепти українського діалектного дискурсу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер.: Філологія. Журналістика.* 2022. Т. 33(72). № 1. Ч. 1. С. 12–18.

5. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.
6. Іващенко В. Л. Термін «концепт» в контексті лінгвістичних методів дослідження. *Мовні й концептуальні картини світу*. Київ, 2004. Вип. 10. С. 182–191.
7. Кодимська В. В. Концепт «самотність» у романі А. Любки «Кімната для печалі» : дипломна робота бакалавра / ОНУ ім. І. І. Мечникова, філол. ф-т, каф. теорії літератури та компаративістики. Одеса, 2019. 59 с.
8. Коловоротна Н. Д. Вербалізація концепту «мовчання» в художньому дискурсивному просторі української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2014. 20 с.
9. Кононенко В. Концепти українського дискурсу : монографія. Івано-Франківськ, 2004. 248 с.
10. Коротич К. Комунікативні стратегії погрози та подолання страху в дискурсі української преси ХХ–ХХІ століть : мовні механізми впливу на реципієнта. *Вісник Львівського університету. Сер. : Філологічна*. 2009. Вип. 46. Ч. 1. С. 140–145.
11. Лис В. Камінь посеред саду: роман. 2-ге вид. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 256 с.
12. Ліщинський В. І. Психологічні наслідки відчуження як специфічного сприйняття навколишнього. *Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ, 2007. Ч. 1. Вип. 12. С. 225–231.
13. Лях Т. О. Метафізичний дискурс самотності в українській новелі кінця ХІХ–ХХ століть. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / ред.-упоряд. М. Пантюк та ін. Дрогобич: «Гельветика», 2022. Вип. 47. Т. 2. С. 107–113.
14. Мовчан М. М. Феномен самотності : проблеми і перспективи. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії* : зб. наук. праць. Запоріжжя : ЗДА, 2004. № 17. С. 117–130.
15. Савченко О. О. До питання дефініції та структури концепту. *Шляхи формування й реалізації професійної іншомовної освіти*: матеріали наук.-практ. Інтернет-конф. Дрогобич: Дрогобицький держ. пед. ун-т ім. І. Франка, 2018. С. 27–30.
16. Смушак Т. Концепт самотності й відчуження в літературному творі: специфіка трактування. *Південний архів. Філологічні науки*. 2018. Вип. 72(2). С. 137–140.
17. Хамітов Н. В. Самотність як феномен людського буття : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.04 / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ, 1998. 34 с.
18. Яременко Н. Вербалізація феномена страху у прозі О. П. Довженка періоду війни. *Літератури світу: поезика, ментальність і духовність* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2014. Вип. 3. С. 278–290.

REFERENCES

1. Boroditsa, S. (2016). Retsepsiia prozy V. Lysa v suchasnomu ukrainskomu literaturoznavstvi [Reception of V. Lys's prose in modern Ukrainian literary studies]. *Scientific Bulletin of the East European National University named after Lesya Ukrainka. Philological sciences. Literary studies*, 1(36). 80–85. [in Ukrainian].
2. Busel, V.T. (Ed.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
3. Gonyuk, O.V. (2018). Zhanrovo-stylovyi polifonizm romanu V. Lysa «Kamin posered sadu» [Genre-stylistic polyphony of V. Lys's novel «A Stone in the Garden»]. Zavertaliuk, N. I. (Ed.), *Secrets of the artistic text (to the problem of the poetics of the text): coll. of science works*. Dnipro: Lira, 23. 13–18 [in Ukrainian].
4. Demchenko, N.D., Chala, A.G., Tverdokhlib, V.O. (2022). Etnokulturni kontsepty ukrainskoho dialektneho dyskursu [Ethnocultural concepts of Ukrainian dialect discourse]. *Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Ser.: Philology. Journalism*, 33(72). 12–18 [in Ukrainian].
5. Kotsura, V.P., Potapenko, O.I., Kuybidy, V.V. (Eds.). (2015). *Etnokulturni kontsepty ukrainskoho dialektneho dyskursu [Encyclopedic dictionary of cultural symbols of Ukraine]* (5nd ed.). Korsun-Shevchenkivskiy: FOP Havryshenko V. M. [in Ukrainian].
6. Ivashchenko, V.L. (2004). Termin «kontsept» v konteksti linhvictychnykh metodiv doclidzhennia [The term «concept» in the context of linguistic research methods]. *Linguistic and conceptual pictures of the world*. Kyiv, 10. 182–191 [in Ukrainian].
7. Kodimska, V.V. (2019). Termin «kontsept» v konteksti linhvictychnykh metodiv doclidzhennia Kontsept «samotnist» u romani A. Liubky «Kimmnata dlia pechali» [The concept of «loneliness» in A. Lyubka's novel «Room for Sorrow»]. (Master's thesis). ONU named after I. I. Mechnikova, philol. f-t, café theories of literature and comparative studies, Odessa [in Ukrainian].
8. Kolovorotna, N.D. (2014). Verbalizatsiia kontseptu «movchannia» v khudozhnomu dyskursyvnomu prostori ukrainskoi movy [Verbalization of the concept of «silence» in the artistic discursive space of the Ukrainian language]. (Extended abstract of candidate's thesis). Kharkiv. national ped. University named after H.S. Skovorody, Kharkiv [in Ukrainian].

9. Kononenko, V. (2004). *Kontsepty ukrainskoho dyskursu* [Concepts of Ukrainian discourse: a monograph]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
10. Korotych, K. (2009). Komunikatyvni stratehii pohrozy ta podolannia strakhu v dyskursi ukrainskoi presy XX–XXI stolit : movni mekhanizmy vplyvu na retsypiienta [Communicative strategies of threats and overcoming fear in the discourse of the Ukrainian press of the XX–XXI centuries: linguistic mechanisms of influence on the recipient]. *Bulletin of Lviv University. Ser. : Philological*, 46. 140–145 [in Ukrainian].
11. Lys, V. (2016). *Kamin posered sadu* [A stone in the middle of the garden] (2nd ed.). Kharkiv : Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia» [in Ukrainian].
12. Lishchynskyi, V.I. (2007). Psykholohichni naslidky vidchuzhennia yak spetsyfichnoho spryiniattia navkolyshnoho [Psychological consequences of alienation as a specific perception of the environment]. *Collection of scientific works: philosophy, sociology, psychology*, 1. 12. 225–231 [in Ukrainian].
13. Liakh, T.O. (2022). Metafizychnyi dyskurs samotnosti v ukrainskii noveli kintsia XIX–XX stolit [Metaphysical discourse of loneliness in the Ukrainian short story of the end of the 19th and 20th centuries]. *Current issues of the humanities: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*, 47. 2. 107–113 [in Ukrainian].
14. Movchan, M.M. (2004). Fenomen samotnosti : problemy i perspektyvy [The phenomenon of loneliness: problems and prospects]. *Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy. Zaporizhzhia: ZDIA*, 17. 117–130 [in Ukrainian].
15. Savchenko, O.O. (2018). Do pytannia definitsii ta struktury kontseptu [To the question of the definition and structure of the concept]. *Ways of formation and implementation of professional foreign language education. Drohobych: Drohobych State. ped. University named after I. Franka*. 27–30 [in Ukrainian].
16. Smushak, T. (2018). Kontsept samotnosti y vidchuzhennia v literaturnomu tvori: spetsyfika traktuvannia [The concept of loneliness and alienation in a literary work: specifics of interpretation]. *Southern archive. Philological sciences*. 72(2). 137–140 [in Ukrainian].
17. Khamitov, N. V. (1998). *Samotnist yak fenomen liudskoho buttia* [Loneliness as a phenomenon of human existence]. (Extended abstract of Doctor’s thesis). NAS of Ukraine, Institute of Philosophy named after H. S. Skovorody. Kyiv
18. Yaremenko, N. (2014). Verbalizatsiia fenomena strakhu u prozi O.P. Dovzhenka periodu viiny [Verbalization of the phenomenon of fear in the prose of O.P. Dovzhenka during the war]. *Literatures of the world: poetics, mentality and spirituality. Kryvyi Rih*, 3. 278–290 [in Ukrainian].

N. D. DEMCHENKO

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Ukrainian Linguistics, Literature
and Teaching Methods,
Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy”
of Kharkiv Regional Council, Kharkiv, Ukraine
E-mail: demchenko_natalia@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5792-0428>*

A. H. CHALA

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Linguistics, Literature
and Teaching Methods,
Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy”
of Kharkiv Regional Council, Kharkiv, Ukraine
E-mail: anya.chalaya@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5915-0965>*

**LINGUISTICIZATION OF THE CONCEPT OF LONELINESS
IN THE MODERN UKRAINIAN ARTISTIC DISCOURSE (BASED ON THE NOVEL
“STONE IN THE MIDDLE OF THE FOREST” BY VOLODYMYR LYS)**

The article the issues of interaction between language and culture at the present stage are analysed, the anthropocentric approach in linguistics is outlined, it is focused on the polyparadigmatic differentiation of the concept, in particular, it is defined it as a unit of mental space. Given that the modern linguistic paradigm is aimed at identifying ways and means of verbal reflection of the human inner state, the study investigates the peculiarities of linguisticization of the concept of LONELINESS. The source material is the postmodern Ukrainian artistic discourse, in particular Volodymyr Lys's novel The Stone in the Middle of the Forest, given that loneliness is a characteristic feature of the postmodern era.

The feelings of abandonment, uselessness, and alienation, exacerbated by the specifics of the contemporary era, raise the problem of loneliness. The task for each person is not just to learn how to live in society, but also to harmonise relationships with other people and, most importantly, to achieve harmony in their inner world.

The situation of an individual's experience of loneliness reflected in the texts of contemporary Ukrainian fiction is qualified as an emotional situation of the human inner state, which is understood as a fragment of the text, the correlate of which is the emotional concept of LONELINESS, which is expressed in the semantics of stylistically neutral and stylistically marked linguistic means.

The expressive components of the concept of LONELINESS in the analysed novel are symbols: stone, fog, colours, emotional state of a person (pain, fear), spiritual state of a person (soul, conscience, conscience).

It has been found that the content of the concept LONELINESS in the novel is objectified at the level of artistic language, i.e. the real meaning inherent in all formal components, namely: emotionally expressive vocabulary, metaphorical expressions, as well as words and phrases semantically and associatively related to the lexemes of "loneliness".

Key words: anthropocentrism, concept, loneliness, discourse, linguisticization, symbols, images, metaphors.